

Fågelåret i Järlåsa

Mattis Jansson

IUpp-X-tider som dessa, då skådare åker kors och tvärs över Uppland, tycker jag det är dags att uppmärksamma den västra delen av landskapet ur ett fågelperspektiv.

Under 2005 genomförde jag datainsamlingen till mitt projektarbete i gymnasiet. Den här artikeln är en sammanfattning av det arbetet, samt observationer jag gjort tidigare. Studien hade bland annat målet att göra de västra delarna av Uppland mer kända bland fågelskådare. Jag ägnade därför åtskilliga timmar åt att ta reda på mer om västra Upplands fågelliv. Då området är stort valde jag att fokusera på Järlåsa med omnejd. Detta begränsade storleken till ungefär 15 km².

Totalt noterades 140 arter under den avsatta tidsperioden, vilket gjorde mig positivt överraskad. Faktum är att jag, innan studiens början, inte hade observerat fler än 130 arter under de tio år jag bott i Järlåsa. Det var dock inte artantalet som glädde mig mest. Flera roliga och minnesvärda observationer gjordes. I slutet av artikeln finns extra information om några av dessa.

I den här artikeln berättar jag om områdets mer intressanta fågelarter, men tipsar även om lokaler som kan vara värda att besöka, om inte annat när man har vägarna förbi.

Biotop

Trakterna kring Järlåsa är till stor del täckta av barr- och blandskog. Den lilla lövskog som finns växer i anknytning till sjöarna, samt i närheten av samhället. Mellan skogstäckena breder åkrar och fält ut sig, vilket gör området till en bra representant för benämningen kulturlandskap. Naturskog finns i liten mängd i de sydöstra delarna av området i trakterna av Skogstibble. På många håll finns dessutom mossar och kärr. I anknytning till dessa växer sumpskogsarter, som glasbjörk och klibbal.

Av barrträden är tall den vanligaste arten i de östra delarna av området. Detta beror på att marken är näringsfattig och jordarterna torra. I de nordligaste och sydligaste delarna är gran dominerande.

Som tidigare nämnts är lövskogen vanlig kring sjöarna. Stennässjön är särskilt utmärkande, med en strandvegetation som nästan bara består av lövskog och buskar. Även Bredsjön bör nämnas. Här finns en liten bokskog, vilket torde vara en av de nordligare i Sverige. Den hör till närbelägna Bredsjö herrgård.

Av sjöarna är majoriteten näringsfattiga. De flesta av dessa är brunvattensjöar, men några få är klarvattensjöar. Strandvegetationen består här mest av buskar och snår, men på många ställen växer både barr- och lövträd ända ner till strandkanten. Mängden vass varierar kring sjöarna emellan. Mest finns det i Stennäs- och Strandsjön. I den senare har rördrom hörts så sent som våren 2004. Det är dock osäkert om häckning genomfördes.

Tre av områdets sjöar bör dock betecknas som näringsrika. De ligger i jordbruksbygd och växer delvis igen om somrarna. Mängden vass är procentuellt sett stor, men då alla är rätt små till ytan är det troligt att de inte lockar särskilt många vasshäckande arter i alla fall. Dessa sjöar är ändå intressanta ur fågelsynpunkt, eftersom mängden arter som föredrar sådana sjöar lär vara större än de som föredrar skogssjöar.

I jämförelse med andra delar av Uppland är topografin tämligen varierande. Höjdskillnaderna är stora och flera av Upplands högsta punkter finns i Järlåsatrakten. Den bergiga naturen är perfekt för den relativt stora lodjursstam som finns i västra och nordvästra Uppland.

Vinter (november – mars)

En av de arter man kan stöta på i Järlåsaskogarna – med lite tur förstås – är tjäder. Foto: Ulrik Lötberg

Denna vår artfattigaste årstid kan faktiskt bjuda på både det ena och det andra. Järlåsaområdet har visat sig ha stor potential vad gäller vinterfågelarter.

I början av november finns det chans att hitta någonting roligt bland de vigg- och storskrakflockar som rastar i områdets sjöar. Brun- och bergand har setts tidigare år, men hör till ovanligheterna. Bland andra tillfälliga rastare kan även två krickor i november 2005 nämnas. Dessa höll till i Stennässjön, vilken tillsammans med Strandsjön och Bredsjön brukar vara isfria så här års.

Fågelutgången i december – februari är varierande och mycket beroende av enstaka invasionsarter som sidensvans och gråsiska. I gråsiskflockarna har det vid ett par tillfällen upptäckts en snö- eller brunsvans. Störst möjlighet att hitta stora flockar av gråsiska har man faktiskt inne i samhället, där ett stort antal fågelbord utgör en lockelse för fåglarna.

I områdets södra delar finns stora slätter och här finns det stor chans att hitta kungsörn, havsörn och fjällvråk. Tips på bra marker

är Skogstibble – Ålandsdal och Åloppe – Österunda. Under vintermånaderna 2005 noterades tre havsörnar och två kungsörnar i just dessa områden.

År vintern inte alltför sträng rekommenderas ett besök i Ribbingebäck, sju kilometer söder om Järlåsa. Genom den lilla byn rinner nämligen en bäck, som under milda vintrar kan hysa strömstare. Vid ett besök i januari 2005 observerades tre individer som ivrigt dök efter föda i det forsande vattnet. Det är en helt annan sak att titta på strömstare i denna bäck, än bland avgaserna vid Fyrisån i Uppsala!

Under senare delen av februari sätter ugglorna i gång på allvar. Fyra arter (slag-, katt-, pärl- och spurvuggla) är regelbundna, men stundom hörs även hornuggla. Dessutom har hökuggla setts i både Jumkil och Skattmansö 2006. Tips på bra marker är området mellan Skogstibble skjutfält och Åloppe, som vid goda år kan bjuda på fem ugglearter under en natt. Personligen föredrar jag dock trakterna nord/nordväst om Järlåsa. Även här finns det chans på minst fyra arter, men någon horn-

uggla har jag aldrig hört här. En lämplig rutt är att köra mot Morbolandet i nordväst. Utmed denna väg hörs årligen sparv- och slaguggla, men även pärluggla har hörts. Har man tid och lust kan man sedan svänga förbi Järlåsa kyrkby, där det årligen hörs kattuggla. I fjol (2005) kunde dessutom häckning konstateras.

För den som är ute efter hackspettar är naturligtvis Skogstibble skjutfält och Fiby urskog två mycket lämpliga alternativ, med goda möjligheter att se gråspett, tretåig hackspett och mindre hackspett. Dock finns det även andra delar av området som har potential. I skogarna i nordväst har det observerats tretåig hackspett och i öster, vid sjöarna Lumpen och Börje sjö, kan man med lite tur se alla de tre ovan nämnda arterna.

En fågelgrupp som är tämligen karaktäristisk för Järlåsatrakten är skogshönsen. Alla tre arterna är representerade, men det är framförallt orre som är vanlig. På de stora mossarna i nord/nordväst kan man under senvintern räkna med att få höra orrspel. Under 2005 konstaterades spel på sju platser, men antalet spelande tuppar råder det osäkerhet om.

Vår (april – maj)

Mängder av flyttfåglar börjar nu anlända och fågelsträcket går inte heller dessa trakter obemärkt förbi. Gäss och sångsvanar är flitiga rastare, men det är sällan några större flockar noteras. I april 2005 noterades dock 200 sädgäss vid byn Domta i närheten av Österunda. Bland dessa vandrade också ett femtiotal grågäss och en spetsbergsgås.

Just detta område har även visat sig vara en bra rastplats för änder, sångsvan och vadare. Under vårens översvämningar vattendränks stora arealer jordbruksmark, vilket ger plats åt flera olika arter. Bland änderna är kricka och gräsand mest talrika, men så sent som i fjol observerades två årtor. Andra fågelarter som regelbundet påträffas är skogssnäppa och enkelbeckasin.

Vattenansamlingar går att hitta på flera håll inom området. Var dessa uppstår varierar från år till år, men vissa platser blir alltid vat-

tendränkta om våren. I de flesta fall påträffas endast någon skogssnäppa, men man kan aldrig vara säker. I fjol hittades en dvärgbeckasin vid en liten vattenansamling strax norr om Järlåsa samhälle. Även om den observationen får anses vara av det ovanligare slaget så ska man inte underskatta dessa tillfälliga biotopers förmåga att dra till sig intressanta arter.

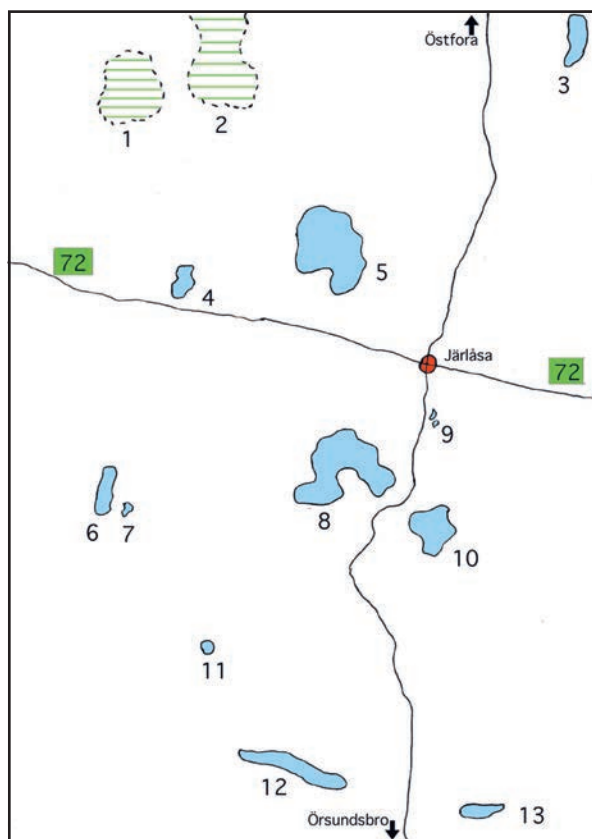
Vid issmältningen i början/mitten av april visar sjöarna äntligen sin kapacitet. Ett besök vid Bromsbo sjö kan nu ge både brunand och bläsand – arter som i normala fall är sällsynta i denna del av Uppland. Förutom änder rastar även vadare, främst grönbenor, men även skogssnäppor och enkelbeckasiner. Dessa håller till på sjöns gyttebankar, vilka under maj och juni täcks av brunvass. Detta sker till glädje för sjöns doppingar som börjar anlända. Även i den närbelägna Ryssjön finns en del fågel att finna. Främst sångsvan och vigg, men liksom vid Bromsbo anländer vid denna tid en del skäggdopping. Båda sjöarna hyser även häckande brun kärrhök.

De två ovannämnda sjöarna är typiska lerslättsjöar, en sjötyp som i övrigt är dåligt representerad i Järlåsaområdet. Denna tid på året anländer bland annat skrattmå, fisktärna, sångsvan och storlom, vilka alla blir kvar som häckare.

Sommar (juni – augusti)

Den huvudsakliga häckningssäsongen är nu i full gång och pipande fågelungar hörs överallt. Området hyser många intressanta häckfågelarter, vilka framförallt håller till vid sjöarna. Storlom, sångsvan, skäggdopping och brun kärrhök är regelbundna häckare. Framförallt de två förstnämnda är karaktärsarter och förekommer med flera par vardera. I fjol konstaterades fem lyckade häckningar för sångsvan, medan det var tyngre för storlommen. Trots flera par kunde endast en lyckad häckning noteras (Strandsjön).

Bland lite mer sällsynta gäster under häckningstid kan smådopping, svarthakedopping och gråhakedopping nämnas. Lyckade häckningar för de två förstnämnda arterna

Spännande fågellokaler som nämns i artikeln och är väl värda att besökas i Järlåsaområdet.

1. Hjortronmossen
2. Ramsmossen
3. Grissjön
4. Skärsjön
5. Bredsjön
6. Mörtsjön
7. Larsbokkärr
8. Strandsjön
9. Sjösta kärr
10. Stennässjön
11. Oxsjön
12. Ryssjön
13. Bromsbo sjö

konstaterades så sent som i fjol. Gråhakedopping har observerats vid ett flertal tillfällen, men någon häckning har aldrig fastställts. Under maj och juni år 2005 uppehöll sig ett par i Bromsbo sjö, men trots det observerades aldrig några ungar.

Vad gäller nattsångare och dylikt är området inte lika säkert som andra delar av landskapet, men det kan vara värt ett besök ändå. Förutom rörsångare, sävsångare och näktergal har även kärrsångare, och flodsångare noterats. Kornknarr hörs då och då. I fjol uppehöll sig en individ norr om Järlåsa kyrkby. Dessutom hörs årligen minst en nattskärna (Siggefora) och någon hornugglekull.

Juli och augusti är tämligen händelsefatta. Området hyser under denna tid inte någon lämplig rastlokal för vadare, utan sträcket går dessa trakter helt förbi.

Höst (september – oktober)

Efter den tysta och tämligen artfattiga sensommaren sträcker nu mängder av flyttande tättingar. Ett besök till någon av områdets slätter ger garanterat utbyte i form av piplärkor, trastar och fältsparvar. Bromsbo sjö med omnejd har visat sig vara en lämplig rastlokal för bland annat blåhake. Gulsparv är dock den vanligast förekommande rastande arten. I de stora flockarna gömmer sig ibland även någon lappsparv.

Under oktober börjar storskrakar att anlända. Några riktigt stora flockar noteras aldrig, utan individantalet brukar vara 50–100. Det totala antalet rastande individer brukar dock vara 200–400, eftersom tre–fyra sjöar hyser storskrake. I fjol observerades en småskrake i Ryssjön, tillsammans med ett femtiotal storskrakar. Fynd av småskrake i inlandet är relativt ovanligt.

Karaktärsarter

Typiska arter för Järlåsaområdet är bl.a. sångsvan, storlom, orre, tjäder och nötskrika. Särskilt den sistnämnde är ständigt närvarande. I de flesta fall då man tror att man hör en ornmvråk, är det en nötskrika som är i farten.

Lokaler

Här nedan följer en kort beskrivning av ett antal besöksvärda lokaler, hur du hittar dem osv.

Bromsbo sjö: Belägen nio kilometer söder om Järlåsa samhälle, i närheten av Åloffe. Om man kommer från Uppsala är det lämpligt att köra till Järlåsa och där svänga mot Örsundsbro. Tyvärr är det krångligt att hitta ner till sjön, men följer man de angivelser som finns i "Fågellokaler i Uppland och Stockholms län" bör det inte vara så svårt.

Bromsbo sjö är en näringsrik sjö som under sommaren delvis växer igen. Brun kärnhök och skäggdopping är regelbundna häckare. Gråhakedopping ses vissa år. Tillfälligt har även svarttärna observerats, men det var före min tid i Järlåsa.

Stennässjön och Strandsjön: Fyra kilometer söder om Järlåsa, på varsin sida om vägen mot Örsundsbro, hittar man dessa båda skogssjöar.

Bland häckfåglarna kan storlom, sångsvan, skrattmåsk och fisktärna nämnas. Tillfälligt hörs rördrom i Strandsjön, men någon häckning har aldrig konstaterats. Om hösten rastar vigg och storskrake i flockar om 50–100 individer.

Stora Ramsmossen med omnejd: Områdets största mosse, belägen åtta kilometer nordväst om Järlåsa samhälle. Ytmässigt är den ungefär 2 km², men det finns fler närbelägna mossar.

Ur fågelsynpunkt är det bäst att besöka mossen på våren. Har man tur kan man då stöta på trädlärka, orre, tjäder, större kors-

näbb, tretåig hackspett med flera. Det är även värt att besöka trakten vid ugglelyssning. Sparvuggla, slaguggla och pärluggla finns i omgivningarna.

Grissjön: Belägen sju kilometer nordost om Järlåsa samhälle, utmed Siggeforavägen. Det är en liten näringsrik skogssjö, som om sommarna nästan helt växer igen.

I Grissjön häckar bl.a. sångsvan och brun kärnhök. Lärkfalk jagar ofta insekter tätt över vattenytan och häckar troligen i omgivningarna.

Under 2005 besökte jag den här sjön för första gången. Det visade sig vara en bra fågelsjö, särskilt under våren, vilket jag kommer att ta tillvara på i år (2006).

Roligaste observationerna under 2005

Då jag under förra året utforskade området fann jag många intressanta arter. Bland annat hittades häckande svarthakedopping och smådopping i Larsbokärr, gråhakedopping i Bromsbo sjö, sjungande större korsnäbb vid Stora Ramsmossen, småskrake i Ryssjön, orrspel på sju lokaler, tjäderkycklingar i närheten av Stora Ramsmossen, nattskärna vid Ryssjön och vid Siggeforasjön, samt blåhake och lappspurv vid Bromsbo sjö. Utöver dessa konstaterades flera sångsvanhäckningar och en lyckad storlomhäckning.

Mattis Jansson

Box 1088

740 21 Järlåsa